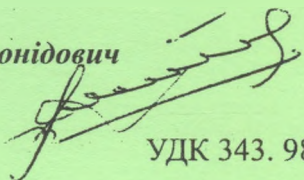

А/рефер
1868

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ЦИМБАЛ Михайло Леонідович

УДК 343.985

**ТАКТИКА ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ
ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ПОЖЕЖ**

Спеціальність: 12.00.09 – кримінальний процес
та криміналістика;
судова експертиза

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 1999

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Важлива роль у питаннях удосконалення діяльності слідчих органів належить криміналістиці — науці, яка розробляє найбільш ефективні способи і засоби розслідування та попередження злочинів та впроваджує їх в слідчу практику. При цьому чільне місце посідає тактика огляду місця події, оскільки від того, як вчасно і повно буде проведений огляд, залежить весь процес розслідування.

У 1998 році в Україні сталося 41294 пожежі, з них по Харківській області — 2731, по фактах яких було порушено 196 кримінальних справ. За 6 місяців 1999 року по Харківській області сталося 1312 пожеж. По фактах пожеж за цей період було порушено 79 кримінальних справ. Грубі порушення правил пожежної безпеки, підпали — основні причини пожеж, що потрапляють у сферу криміналістичного дослідження.

Справи про пожежі належать до найбільш складної категорії. Це пов'язано з природою самого явища пожежі, необхідністю обов'язкового залучення фахівців до огляду, специфікою організації даної слідчої дії й іншими обставинами об'єктивного та суб'єктивного характеру.

Давно назріла необхідність криміналістичного дослідження підпалів і злочинних порушень правил пожежної безпеки, яке б давало змогу ґрунтовно вивчити злочин, користуючись існуючими матеріальними об'єктами, слідами.

У зв'язку з наведеним теоретичне та практичне опрацювання положень тактики огляду місця події по справах про підпали та злочинні порушення правил пожежної безпеки уявляється актуальним.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану наукових досліджень кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого і є складовою частиною цільової комплексної програми «Проблеми удосконалення організації і діяльності суду і правоохоронних органів в умовах формування соціальної правової демократичної держави» (держреєстраційний № 0186.0.099031).

Ступінь наукової розробки проблеми. Проблемам огляду місця події приділяли увагу вчені-криміналісти. В роботах Л.Ю.Ароцкера, В.П.Бахіна, М.С.Бокаріуса, І.Є.Биховського, Р.С.Белкіна, О.М.Васильєва, А.І.Вінберга, В.Г.Гончаренка, А.В.Дулова, Н.І.Клименко, В.П.Колмакова, В.О.Коновалової, В.С.Кузьмічова, О.А.Леві, Г.А.Матусовського, М.І.Порубова, В.І.Попова, О.Р.Ратінова, М.В.Салтєвського, М.В.Терзієва, В.В.Тищенко, В.Ю.Шепітька, І.М.Якімова та інших авторів достатньо широко досліджені питання про дії слідчого по підготовці до огляду, загальний порядок його проведення. Більше того, практично кожний вчений, що вивчав проблеми боротьби зі злочинністю у будь-яких її аспектах, звертався до різних питань огляду місця події.

В той же час питання тактики огляду місця пожежі, як слідчої дії, практично не розглядалися. Можна назвати лише невелику кількість робіт, присвячених розслідуванню пожеж. Це роботи С.П.Митричева, Б.В.Мегорського, Г.Н.Казакова, З.Є.Шиманової, М.І.Коржанського, О.С.Анісімова, А.М.Оркіна, О.С.Григор'яна.

Таким чином, можна констатувати відсутність на сьогодні належної розробки концепції тактики огляду місця пожежі, а також тактичних прийомів здійснення даної слідчої дії.

Мета і завдання дослідження. Основна мета дослідження полягала в тому, щоб, з одного боку, розробити теоретичні основи тактики огляду місця пожежі, а з іншого — на основі узагальнення слідчої практики і власних досліджень запропонувати рекомендації, які будуть корисними для практики розслідування.

У зв'язку з цим були поставлені такі завдання: проаналізувати поняття пожежі та її сутність, як події злочину; розглянути криміналістичну характеристику підпалів і злочинних порушень правил пожежної безпеки; окреслити коло обставин, що підлягають з'ясуванню при розслідуванні підпалів і злочинних порушень протипожежних правил; розробити організаційні положення огляду місця події при розслідуванні пожеж; проаналізувати особливості обстановки та слідову картину місця події, особливості огляду трупа на пожеарищі. Дослідження було спрямоване на аналіз ситуаційної обумовленості тактики огляду місця події, типових слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування підпалів і злочинних порушень правил пожежної безпеки, використання засобів тактики

при огляді місця події і опрацювання системи тактичних прийомів проведення даної слідчої дії.

Об'єктом наукового дослідження є законодавство, що регулює процесуальний порядок огляду місця події, інших процесуальних дій і оперативно-розшукових заходів, які застосовуються при розслідуванні пожеж; слідча практика по застосуванню тактичних прийомів огляду місця пожежі.

Предметом дослідження є тактика проведення огляду місця пожежі, найбільш ефективні і раціональні засоби, способи, прийоми її здійснення, ситуаційна обумовленість, взаємозв'язок тактичних прийомів.

Методологічною і методичною основою дисертації стали роботи з філософії, формальної логіки, кримінального та кримінально-процесуального права, криміналістики та судової експертизи. В процесі дослідження були застосовані формально-логічний, системно-структурний, порівняльний, функціональний, історико-правовий, статистичний та інші методи пізнання.

Правовою основою дисертаційного дослідження стали: Конституція України, кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство, Закони України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про судову експертизу», «Про міліцію», «Про прокуратуру», «Про пожежну безпеку»; Правила пожежної безпеки в Україні, інші нормативні акти, що регулюють організацію і діяльність правоохоронних органів в боротьбі зі злочинністю.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження склали результати узагальнення кримінальних справ (узагальнено 230 матеріалів), аналіз опублікованих матеріалів слідчої практики, результати анкетування та інтерв'ювання слідчих прокуратури і МВС України (опитано 140 осіб), аналіз статистичних даних та аналітичних матеріалів МВС України. Крім того, при підготовці дисертації був використаний власний практичний досвід автора в розслідуванні пожеж (за період роботи старшим слідчим по особливо важливих справах слідчого управління МВС України в Харківській області розслідувано понад 100 кримінальних справ про пожежі, проведено близько 200 оглядів).

Наукова новизна дослідження визначається тим, що дана дисертація є першим в Україні монографічним дослідженням, у якому на базі основних положень теорії криміналістики та сучасної слідчої практики розглянуто тактику огляду місця пожежі. У роботі обґрунтовується низка положень, висновків та рекомендацій, що мають важливе теоретичне і практичне значення:

1) визначено поняття пожежі, систематизовано ознаки підпалів;
 2) проаналізовано психологічні і науково-технічні аспекти виникнення пожеж на основі концепції пожежної безпеки об'єктів;
 3) здійснено диференціацію пожеж на основі особливостей способів злочинної поведінки людей;

4) обґрунтовано необхідність створення нового підрозділу у галузі криміналістичної техніки — пожежно-технічної трасології;

5) розглянуто організацію огляду місця пожежі, її засоби і функції. Окреслено обсяг знань, наявність яких забезпечує правильну організацію огляду місця пожежі, способи й умови їх реалізації;

6) запропоновано класифікацію слідів, що виявляються при огляді місця пожежі, ознаки, що характеризують осередок пожежі, її тривалість, шляхи поширення;

7) проаналізовано негативні обставини, що можна встановити на місці пожежі;

8) обґрунтовано ситуалогічний підхід до огляду місця пожежі, визначено семіотичну властивість слідів, складові дослідження стану об'єктів у часі;

9) виявлено специфіку стадійності огляду місця пожежі при розслідуванні підпалів і злочинних порушень протипожежних правил, яка відрізняється, на погляд автора дисертації, від традиційних уявлень про поділ її на статичний і динамічний етапи;

10) визначено тактичні прийоми огляду місця пожежі, здійснено систематизацію тактичних прийомів щодо даної слідчої дії;

11) наведено і проаналізовано основні вимоги до тактичних прийомів огляду місця пожежі;

12) розроблено основи формування системи тактичних прийомів, які рекомендуються для впровадження при огляді місця пожежі.

Дані аспекти роботи визначили коло основних положень, що **вносяться на захист**, а саме:

- 1) теоретичні основи тактики огляду місця пожежі;
- 2) розробка системи тактичних прийомів, яка є специфічною для огляду місця пожежі.

Теоретична і практична значущість роботи полягає у тому, що розроблені автором дисертації теоретичні і практичні положення дозволяють підняти на більш високий рівень розвиток тактики огляду місця пожежі і визначають основні напрямки подальшого розвитку таких досліджень.

Розроблені в дисертації теоретичні основи тактики огляду місця пожежі розкривають сутність проведення цієї слідчої дії, що дає можливість більш глибокого і всебічного вивчення обстановки і слідової картини на місці події. Це, у свою чергу, сприяє більш ефективному процесу розслідування.

Запропоновані в даній роботі рекомендації по організації огляду, використанню засобів тактики при огляді місця події мають безпосереднє практичне значення для працівників правоохоронних органів.

Розробка тактики огляду місця пожежі дає можливість удосконалення навчально-практичних рекомендацій для студентів, курсантів юридичних навчальних закладів та навчальних установ органів пожежної безпеки, їх використання під час підготовки юридичних кадрів та підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів.

Особистий внесок здобувача полягає у тому, що висновки і рекомендації, які виносяться на захист, одержані в процесі безпосереднього дослідження, є особистим здобутком дисертанта.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Дисертація підготовлена на кафедрі криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, подана і обговорена на засіданні кафедри, схвалена нею і рекомендована до захисту.

Основні положення по темі дисертації доповідалися і обговорювалися на: науково-практичній конференції, присвяченій 100-річчю утворення Харківської судово-медичної служби (1997 р.), конференції, присвяченій 75-річчю Харківського НДІ судових експертиз ім. Засл. проф. М.С.Бокаріуса (1998 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні за матеріалами Харківської і Пол-

тавської областей» (1999 р.), міжнародній конференції «Розвиток інституту судових експертиз на сучасному етапі судово-правової реформи» (Мінськ, 1999 р.), семінарах, що проводилися на Курсах підвищення кваліфікації працівників Генеральної прокуратури України (1999 р.), семінарах для слідчих прокуратури Харківської області (1999 р.), засіданнях вченої ради Харківського НДІСЕ, засіданнях кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

Пропозиції дисертанта знайшли застосування в практичній діяльності слідчих органів прокуратури та УМВСУ Харківської області, а також у навчальному процесі Харківського інституту пожежної безпеки.

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладені в 11 публікаціях — 8 наукових статтях, з них 6 — у провідних фахових виданнях, 3 тезах наукових доповідей.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел (173 назви), п'яти додатків. Загальний обсяг дисертації 161 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується вибір теми дисертації, її актуальність, визначаються мета та завдання дослідження, його методологічна основа, розкривається практичне і теоретичне значення роботи, її новизна, характеризуються положення, що виносяться на захист.

Розділ перший «Пожежа як подія злочину» складається з трьох підрозділів, присвячених розгляду найбільш загальних питань, пов'язаних з визначенням поняття пожежі, її сутності та ознак, криміналістичній характеристиці підпалів та злочинних порушень протипожежних правил, особливостям отримання інформації при розслідуванні пожеж.

Сформульоване таке визначення пожежі: пожежа — це складний процес повного чи часткового пошкодження, знищення матеріального об'єкта (об'єктів), що відбувається внаслідок неконтрольованого горіння за межами спеціального осередку, під впли-

вом вогню, високих температур та інших чинників, що мають складну фізико-хімічну, теплофізичну, аеродинамічну та тепло- і масообмінну природу. Основними причинами пожеж є грубі порушення правил пожежної безпеки, необережне поводження з вогнем, самозаймання речовин та матеріалів, вибухи, підпали.

Дії слідчого при розслідуванні пожеж завжди спрямовані на встановлення даних про сукупність станів і процесів на всіх стадіях виникнення та розвитку пожежі, механізм її утворення, наслідки.

В дисертації розглянуто історичний розвиток поняття підпалу, його мотиви.

Особлива увага приділяється криміналістичному дослідженню підпалів і злочинних порушень протипожежних правил, яке дає можливість ґрунтовно вивчити злочин, використовуючи існуючі матеріальні об'єкти, сліди. Оскільки ж сліди є результатом взаємодії елементів системи злочину між собою та з навколишнім середовищем, а відомості про всі такі обставини відбиваються у криміналістичних характеристиках злочинів, правомірно вважати, що як підстави для диференціації явищ, які аналізуються, виступають елементи названих характеристик, тобто дані про способи, механізми вчинення злочину, обставини його вчинення, предмети злочинного посягання, знаряддя, мотиви злочинів, дані, що характеризують окремі ситуаційно-інформаційні аспекти утворення тих чи інших слідів, тощо.

Розглядаючи криміналістичну характеристику пожеж, треба виходити з аналізу двох сторін даного явища, яке ґрунтується, головним чином, на кримінальних особливостях способів злочинної поведінки людей, що призводить до пожеж. Пожежі, у зв'язку з цим, можна поділити на два види:

- ті, що виникли внаслідок порушень правил пожежної безпеки;
- ті, що виникли внаслідок підпалів.

Для злочинів, пов'язаних з пожежами, характерне видозмінення чи повне знищення слідів та інших речових доказів при високо-температурному впливі вогню та продуктів горіння. При цьому матеріальні об'єкти — потенційні носії інформації про обставини події — можуть вигоряти, піролізуватися, деформуватися, змінювати свої розміри, властивості й характеристики. Це стосується як

окремих речовин, так і виробів, технологічного та електричного устаткування, будівельних конструкцій тощо.

На думку дисертанта, достовірність встановлення комплексу фактичних даних про механізм виникнення та розвитку горіння є необхідним відправним моментом для кваліфікації злочину й встановлення винних осіб. Встановлення, перевірка та включення зазначених даних у систему доказів по справі становлять нерозривний процес, який починається з огляду місця події і триває в ході інших слідчих дій.

В роботі докладно розглянуто структурні елементи причинно-наслідкового зв'язку між подіями та ситуаціями, пов'язаними із утворенням пального середовища, джерел запалювання в ньому, виникненням горіння й поширенням пожежі.

Процес виявлення осередку пожежі передбачає й одночасне проведення дослідження динаміки розвитку її у просторі й часі. При цьому обставини, що підлягають з'ясуванню, можна умовно поділити на групи, які несуть інформацію про характеристики осередку пожежі: його місцеположення; ознаки, які характеризують осередок пожежі; механізм виникнення ознак осередку; напрямок поширення пожежі; її тривалість.

Версія про виникнення пожежі в результаті підпалу виступає досить часто при розслідуванні пожеж на підставі виявлених при огляді місця події обставин, у числі яких: сліди злому перепон, відбитки взуття та пальців рук, сліди локального вигорання речовин, рештки засобів підпалу чи ознаки інсценування причин пожеж від нещасного випадку тощо.

У роботі акцентується увага на найбільш типових підставах для висунення версії про підпал. Серед них — свідчення очевидців про факт підпалу; виявлення на місці події засобів підпалу чи засобів, які могли бути використані для його вчинення; виявлення ознак спеціальної підготовки умов для активного розвитку пожежі; сприятлива для вчинення підпалу й активного розвитку горіння обстановка на місці пожежі; виявлення декількох осередків пожежі; раптовість виникнення пожежі й швидкий її розвиток; встановлення факту погроз потерпілим до виникнення пожежі; дані про вилучення до пожежі заінтересованими особами матеріальних цінностей, майна тощо

з приміщень, що стали об'єктом пожежі; встановлення обставин (мотивів), при яких підпал одержує логічне пояснення; встановлення ознак іншого злочину, вчиненого на місці пожежі; наявність ознак нелегального проникнення на об'єкт пожежі; одночасне виникнення декількох пожеж або повторення їх в одному районі тощо.

У дисертації наводиться класифікація підпалів за критерієм способів їх вчинення.

Розслідування пожеж, в основі яких лежать чинники технічного характеру, порушення норм пожежної безпеки тощо, має будуватися не тільки на традиційних положеннях криміналістики, але й з активним використанням елементів, які формуються зараз у новій галузі криміналістичних знань — судовій ситуалогії. Серцевину судової ситуалогії складає методологія ситуалогічного дослідження. Остання включає дві структурних складових: ситуалогічний підхід та ситуаційний аналіз.

Автором обґрунтовується положення про необхідність створення в рамках судової трасології, як науки про сліди, нового її напрямку — пожежно-технічної трасології. Згадана необхідність, на погляд автора, зумовлена специфікою об'єктів та механізмів утворення слідів при пожежах, характером пізнавальної діяльності при розслідуванні пожеж, а також специфікою завдань, які вирішуються за допомогою трасологічних даних.

На думку дисертанта, одним з важливих завдань розслідування є одержання інформації про обставини події злочину, відображені в матеріальних та ідеальних слідах — джерелах криміналістичної інформації.

В роботі обґрунтовується практична ефективність двох евристичних програм вирішення завдань, що виникають при огляді місця пожежі: метод встановлення можливості (неможливості) того чи іншого факту на основі перевірки узгодженості причинно-наслідкових зв'язків, метод просторово-часових дихотомічних розподілів.

Аналіз слідчої та судової практики показує, що матеріали, які є результатами застосування науково-технічних засобів (прийомів, способів) ефективного вилучення, збереження та фіксації об'єктів, мають важливе доказове значення. Використання при огляді місця події різноманітних спеціальних знань не ізольовано, а в комплексі

дозволяє «реконструювати» елементи кримінальної події та встановити механізм злочину.

Розділ другий «Особливості огляду місця події при розслідуванні пожеж» містить три підрозділи, які присвячені питанням організації цієї слідчої дії, особливостям обстановки і слідової картини та особливостям огляду місця події при виявленні трупа на пожарищі.

Тактичний зміст організації проявляється в тому, щоб обрати оптимальні її форми, які забезпечують швидкість і ефективність вирішення завдань по розслідуванню злочинів.

Організація роботи слідчого — це, по-перше, безперервний процес вдосконалення його діяльності. Він містить не тільки елементи організаційної побудови, а головне — подолання застарілих тенденцій, інерції, консерватизму. По-друге, це — науково організована праця.

Дисертант наголошує, що важливе значення має організація застосування науково-технічних засобів на місці події та залучення до огляду фахівців.

Аналіз положень статей 190, 191, 195 Кримінально-процесуального кодексу України свідчить про те, що огляд місця пожежі переслідує три основні цілі: виявлення слідів злочину та інших речових доказів; аналіз обставин злочину, а також інших обставин, що мають значення у справі; фіксацію вилученого.

Враховувати необхідно всі елементи, всі етапи діяльності по огляду місця події: підготовку, сам процес огляду, його закінчення. Організація повинна включати формулювання комплексу цілей, яких треба досягти в ході огляду, визначення комплексу функцій, взаємодій, всієї сукупності засобів, які для цього використовуються.

В роботі перелічені негативні обставини, що можуть виникати при огляді. Вони можуть бути прогнозовані, їх можна уникнути при правильній організації огляду.

Важливе значення при організації огляду має рівень знань та досвід слідчого у розслідуванні підпалів та злочинних порушень протипожежних правил.

Обсяг знань, наявність яких забезпечує правильну організацію огляду місця пожежі, включає знання особливостей структури злочинів, пов'язаних з пожежами; знання особливостей діяльності

слідчого та інших уповноважених осіб на місці пожежі, засобів та способів огляду, варіантів взаємодії учасників цієї слідчої дії; знання щодо фахівців, які можуть бути залучені для надання допомоги при огляді місця пожежі.

В роботі детально розглянуто коло осіб, яких необхідно залучати до проведення даної слідчої дії, диференціацію способів організації огляду та функції, які повинен виконати слідчий у ході огляду.

Не викликає сумнівів, що саме при огляді місця події краще за все можна вивчити особливості обстановки та слідову картину. У зв'язку з цим дисертант обґрунтовує думку про те, що інформаційне значення слідової картини з успіхом може бути розкрито на основі загальної теорії про знаки (семіотики).

Під час пожежі обстановку визначають такі основні характеристики: непрямі ознаки впливу зон горіння, теплового впливу та задимлення на матеріали і конструкції; місця найбільш інтенсивного горіння і димовиділення; ознаки напрямків розвитку горіння і його шляхи; фіксований час руйнування конструкцій; локалізація осередкових ознак та їх прояв; свідчення очевидців, які належать до певної групи осіб; стан, ефективність застосування початкових засобів пожежогасіння, автоматичних пристроїв вияву і гасіння пожеж, систем видалення диму; час відмикання дверних замків, порушення скління вікон (у тому числі під впливом надмірного тиску продуктів згоряння або високої температури); місця первісного виникнення горіння, задимлення, колір полум'я і диму; факти вимкнення електро- і газових мереж, розбирання та вилучення пожежного навантаження, елементів конструкцій; поведінка людей на об'єкті; метеорологічний стан; вид вогнегасних засобів, послідовність і місце їх застосування.

В дисертації проведено аналіз обстановки місця події після пожежі на підставі таких складових: відображення пожежі (відео-запис або інші засоби фіксації) на місці події в тій послідовності і в тому вигляді, в якому вона спостерігалась на момент огляду і за яким визначався час пожежі; виявлених та вилучених речових доказів; проведених заходів з метою збереження вилучених у процесі огляду предметів, документів; характеру прояву непрямих ознак впливу температури та задимлення на матеріали, конструкції, устат-

кування; фактів пошкодження, руйнування та знищення будівель, конструкцій, матеріалів, сировини, готової продукції, майна, устаткування, автотранспортної техніки, загибелі людей, тварин; схем обстановки до, під час і після пожежі, в тому числі геометричних розмірів зон горіння, теплового впливу і задимлення; стану пожежного навантаження, конструктивних елементів і устаткування, ознак осередків пожежі (докладно) і напрямків поширення горіння; ознак, які є підставою для розгляду версій щодо причин виникнення пожежі, — на планах поверхів, розрізах і розгорнутих схемах; схем технологічного процесу та інженерних комунікацій.

Процес вивчення слідової інформації на місці пожежі включає два напрямки: встановлення природи та характеристики слідів; попередні визначення характеру завдань (ідентифікаційних, діагностичних, ситуаційних).

Стосовно пожежі зміни об'єктів, які з'явилися внаслідок впливу на них інших об'єктів, процесів, утворюють таку систему слідів: а) морфологічні сліди, що характеризуються зміною зовнішньо-структурних характеристик об'єктів (температурні, ударні, відбитки — сліди рук, ніг, взуття, одягу тощо); б) субстратні сліди, які виражають собою зміни зовнішніх та внутрішніх цілісно-структурних зв'язків об'єктів, їх елементів. Наприклад, уламки розбитої пляшки, плями пальної рідини, недопалки цигарок, спалені сірники тощо; в) дислокаційні сліди, які відображають зміни просторово-структурних зв'язків об'єктів. На цій основі автором роботи було розроблено класифікацію слідів, що є специфічними для даної категорії злочинів. Особливу увагу автор приділив особливостям огляду місця події при виявленні трупа на пожарищі.

Розділ третій «Тактичні прийоми огляду місця події при розслідуванні пожеж» складається з трьох підрозділів, в яких розглядаються типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування підпалів та злочинних порушень протипожежних правил, тактичні прийоми огляду місця пожежі, можливості формування системи тактичних прийомів огляду.

В роботі аналізуються різні погляди щодо слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування окремих видів злочинів. На погляд автора роботи, для практичних працівників важливим є понят-

тя слідчої ситуації у вузькому значенні — як характеристики інформаційних даних, що існують у розпорядженні слідства на конкретних етапах розслідування, коли воно наповнюється власним криміналістичним змістом.

Є необхідність в аналізі слідчих ситуацій, які складаються при проведенні огляду місця події при розслідуванні пожеж. Своєрідність джерел та часу одержання первісної інформації про факт пожежі, характер наслідків, результати огляду місця пожежі дозволили виділити ряд типових слідчих ситуацій на початкових етапах розслідування злочинів зазначеної категорії.

Взаємозв'язок між слідчою ситуацією і тактичними прийомами полягає у тому, що взаємозалежність дає можливість визначити перелік, характер, конкретний зміст та послідовність реалізації тих чи інших тактичних прийомів, які необхідно застосувати відповідно до фактичних даних, що мають місце.

Аналіз кримінальних справ показав, що у ряді випадків слідчі не повно чи недостатньо глибоко фіксують й обробляють дані, які могли б стати доказовою базою для розкриття злочину. В практиці розслідування пожеж зустрічаються проблемні та безвихідні слідчі ситуації.

Виникають проблемні ситуації, на погляд автора роботи, не тільки з об'єктивних причин, а й з суб'єктивних. До них можна віднести недостатній досвід та кваліфікацію слідчого, відсутність ініціативи у пошуковій діяльності, незнання всіх елементів структури діяльності слідчого. Проблемна ситуація може призвести до безвихідної (перспективи так званого «глухого кута»), яка виражається у відсутності можливості вирішення проблем, які постають перед слідчим.

Тактика огляду місця пожежі нерозривно пов'язана з формуванням системи тактичних прийомів, розроблених з урахуванням чинного кримінально-процесуального законодавства, на основі наукової організації праці, логіки, психології, знання пожежної справи тощо, узагальнення слідчої практики справ про пожежі з метою організації повного, об'єктивного та всебічного розслідування злочинів, пов'язаних з підпалами і злочинними порушеннями проти пожежних правил.

Тактичні прийоми, які застосовуються при огляді місця пожежі, — це своєрідні способи здійснення даної слідчої дії, спрямовані на

виявлення слідів підпалу чи інших доказів, встановлення обставин, у яких виникла, поширювалася та закінчилася пожежа, та інших обставин, які мають значення для справи, побудовані на психологічному механізмі реалізації огляду, застосуванні науково-технічних засобів, залученні фахівців, що є найбільш раціональними й ефективними при первісних слідчих ситуаціях.

Такі вимоги, як законність, науковість, етичність, вибірність та пізнавальна цінність, є основними. Вони так чи інакше поглинають, вбирають у себе весь набір позитивних якостей, що повинні бути притаманні тактичним прийомам.

У роботі докладно розглянуто ці вимоги щодо огляду місця події у справах про підпали та злочинні порушення правил пожежної безпеки.

Велика кількість функцій тактичних прийомів свідчить про необхідність їх системного використання (систематизації) для досягнення мети слідчого огляду.

Дисертантом стверджується, що тактичні прийоми, які використовуються при огляді місця пожежі, за сферою реалізації належать до прийомів проведення окремої слідчої дії — огляду місця події. Вони можуть використовуватися як при проведенні тільки огляду (наприклад, чергування динамічної та статичної стадій), так і при проведенні інших слідчих дій (наприклад, аналіз слідів та іншої матеріалізованої інформації проводиться як при огляді місця події, так і при відтворенні обставин події, пред'явленні для впізнання). За об'єктом направленості тактичні прийоми огляду місця пожежі спрямовані на дослідження матеріального середовища, оскільки дана слідча дія є нонвербальною. За характером інформації вони ґрунтуються здебільшого на матеріальній інформації, але в процесі їх проведення використовується вербальна та логіко-розумова інформація.

Система тактичних прийомів огляду місця пожежі — це сукупність (комплекс) взаємопов'язаних та взаємообумовлених своєрідних засобів здійснення даної слідчої дії, спрямованих на виявлення слідів підпалів чи порушень протипожежних правил та інших речових доказів, встановлення обставин, в яких виникає, поширюється та локалізується пожежа, та інших обставин, що мають значення

для справи, які ґрунтуються на знаннях особливостей горіння різних об'єктів та психологічному механізмі реалізації огляду.

Пожежа виникає внаслідок вчинення різноманітних навмисних чи необережних правопорушень, тому система тактичних прийомів огляду місця пожежі ситуаційно обумовлюється обставинами злочину, внаслідок якого вона виникла. Тактика огляду місця пожежі також залежить від часових чинників огляду, тобто для опрацювання системи тактичних прийомів важливе значення має той факт, проводиться огляд до ліквідації пожежі, відразу ж після її ліквідації або через тривалий час після пожежі.

Щодо системи тактичних прийомів огляду місця пожежі необхідно зазначити таке: дана система будується на знанні загальних закономірностей та умов загоряння різноманітних речовин, визначенні джерела теплоти, знанні особливостей поширення горіння, вмінні правильно оцінити обстановку і виявити ознаки підпалу або злочинного порушення протипожежних правил. В зв'язку з цим дана система подається у вигляді загальних блоків тактичних прийомів, що застосовуються при огляді місць пожеж, і підсистем тактичних прийомів з власною специфікою, пов'язаною з особливостями об'єкта, на якому виникла пожежа.

До особливостей тактики огляду місця пожежі можна віднести формулювання тактичних прийомів, спрямованих на збирання вхідних даних про події, які передували пожежі, про пожежно-технічні характеристики об'єкта, що згорів, для необхідного в подальшому експертного дослідження; на прийняття рішення про призначення експертизи (при необхідності, безпосередньо на місці події після огляду); на постановку питань експерту.

Безпосередніми завданнями тактики огляду місця пожежі можна визнати такі: визначення ознак впливу чинників виникнення і поширення горіння; з'ясування обставин і умов виникнення пожежі, які мають значення для справи; фіксація всього, що є на місці пожежі, в тому вигляді, який воно має на момент огляду.

В роботі розглянуто систему тактичних прийомів, коли огляд починається до ліквідації пожежі, одразу ж після ліквідації та через тривалий час після пожежі. Розглядаються особливості формування тактичних прийомів при дослідженні місця пожежі в багатопровер-

ховому будинку, в місці вибуху, пожежі в автотранспортному засобі, при висуненні версій про підпал.

Автор приділяє певну увагу аналізу основних понять, які повинен знати та аналізувати слідчий та інші учасники при проведенні огляду (зона горіння, зона теплового впливу, зона задимлення).

В роботі розглянуто основні елементи загального та детального етапів огляду, а також негативні обставини, які можна встановити на місці пожежі.

У висновках роботи сформульовані основні положення розробленої дисертантом концепції щодо вдосконалення тактики огляду місця пожежі, формування системи тактичних прийомів, викладені загальні підсумки та результати проведеного дослідження.

Основними результатами дисертаційного дослідження, на думку автора, є: визначення сутності та ознак пожежі, як події злочину; аналіз криміналістичного дослідження підпалів та злочинних порушень протипожежних правил; запропонування концепції організації слідчих дій при розслідуванні пожеж; аналіз особливостей обстановки та слідової картини, огляду трупа на пожарищі; обґрунтування ситуаційної обумовленості тактики огляду; аналіз типових слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування; доведення необхідності систематизації тактичних прийомів огляду місця пожежі; розгляд проблем формування системи тактичних прийомів огляду місця події при розслідуванні підпалів та злочинних порушень протипожежних правил.

За темою дисертації автором опубліковані такі роботи:

1. **Цимбал М.** Пожежа — як елемент об'єктивної сторони складів умисних злочинів // *Право України*. - Київ, 1998. - № 9.- С. 78-79, 88.
2. **Цимбал М.** Проблеми провадження огляду місця події при розслідуванні пожеж // *Вісник Академії правових наук України*. - Харків, 1998. - № 2 (13).- С. 146-151.
3. **Цимбал М.** Криміналістична сутність підпалів і злочинних

порушень протипожежних правил // Вісник Академії правових наук України. - Харків, 1998.- № 3 (14).- С.113- 118.

4. **Цимбал М.** Застосування спеціальних знань при розслідуванні справ про злочинні порушення правил протипожежної безпеки і підпали // Право України. - Київ, 1999. - № 1.- С. 108-111.

5. **Цимбал М. Л.** Особливості огляду місця події при виявленні трупа на пожарищі // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ: РВВ ЛІВС МВС України. - Луганськ, 1999.- № 1.- С.114-125.

6. **Цимбал М. Л.** Про невідкладність огляду місця події при розслідуванні пожеж // Сб. науч.-практ. матеріалов «Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы». - Харьков, 1998. - С. 263-264.

7. **Цимбал М. Л.** До питання про кримінально-правові та експертно-криміналістичні аспекти розслідування справ про підпали // Сб. науч.-практ. матеріалов «Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы». - Харьков, 1998. - С. 264-266.

8. **Цимбал М. Л.** До питання про стадії огляду місця події // Матеріали конференції, присвяченої 100-річчю Харківської судово-медичної служби. - Харків, 1997.- С. 8

9. **Цимбал М.** Огляд місця пожежі // Радянське право. - Київ, 1987. - № 3. - С. 31 - 32.

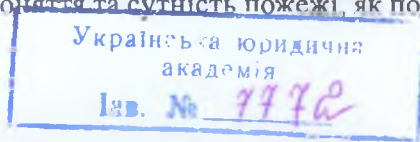
10. **Цымбал М.** Экспертиза пожаров // Пожарное дело. - М., 1984. - № 9. - С. 29.

11. **Цымбал М., Молочный Н.** Техника безопасности при осмотре места пожара // Пожарное дело. - М., 1984. - № 7. - С. 27.

Цимбал М.Л. Тактика огляду місця події при розслідуванні пожеж. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 — кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків, 1999.

Дисертація присвячена проблемам тактики огляду місця пожежі. В роботі досліджується поняття та сутність пожежі, як події

злочину, розглядаються особливості огляду місця події при розслідуванні пожеж. Запропоновані основи формування системи тактичних прийомів, які є оптимальними при проведенні огляду у відповідних ситуаціях. Основні результати роботи знайшли застосування в діяльності слідчих органів при розслідуванні пожеж.

Ключові слова: пожежа, підпал, осередок пожежі, тактика огляду місця пожежі, тактичний прийом огляду місця пожежі.

Цымбал М.Л. Тактика осмотра места происшествия при расследовании пожаров. — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 — уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого, Харьков, 1999.

Диссертация посвящена проблемам тактики осмотра места происшествия при расследовании пожаров. В работе анализируется понятие пожара, его сущность, основные проблемы получения информации при осмотре места пожара.

Пожар определяется автором диссертации как сложный процесс полного или частичного повреждения, уничтожения материального объекта (объектов), происходящий вследствие неконтролируемого горения вне специального очага под влиянием огня, высоких температур и иных факторов. Установление сущности пожара заключается в определении его причины.

Диссертация содержит классификацию преступлений, связанных с пожарами, которая используется для разработки общих принципов их расследования. Разделение пожаров, исходя из принципов преступного поведения людей, на пожары, возникшие вследствие нарушений правил пожарной безопасности, и пожары, возникшие вследствие поджогов, позволяет автору сформулировать основные методические рекомендации расследования преступлений, связанных с их возникновением.

Осмотр места происшествия рассматривается автором диссертации как ключевой и безотлагательный элемент расследования, дающий основную информацию для производства следственных действий. Особое внимание уделено проблемам обнаружения

очага пожара, как элемента, указывающего на непосредственную причину его возникновения и виновных лиц, признакам, характеризующим продолжительность и пути распространения горения. Приведена классификация следов, которые изучаются при осмотре места пожара. В работе рассматривается классификация мотивов поджогов.

В диссертационной работе существенное внимание уделено стадийности осмотра места пожара. По мнению автора, последовательность действий следователя при осмотре места пожара должна включать сначала первую динамическую стадию (активная стадия пожара), статическую стадию, при которой фиксируются результаты исследования обстановки и следовой картины, и вторую динамическую стадию, сопряженную с поиском вещественных доказательств, очага пожара и путей его распространения. Автором приводятся рекомендации относительно формирования состава оперативно-следственной группы, применяемых группой научно-технических средств и инструментов.

Рассматриваются знаковые свойства следов, обнаруживаемых в ходе осмотра места пожара, в связи с дальнейшим расследованием и выяснением причин пожара, основные особенности следственных действий на месте пожара, проанализировано понятие следственной ситуации и выделены типичные следственные ситуации на первоначальных этапах расследования пожаров.

Автором сформулировано понятие тактического приема осмотра места пожара, разработаны рекомендации по тактике осмотра места пожара для внедрения их в работу следственных органов, а также для совершенствования учебного процесса при подготовке юридических кадров.

Ключевые слова: пожар, поджог, очаг пожара, тактика осмотра места пожара, тактический прием осмотра места пожара.

Tsimbal M.L. Tactics of Survey of a Place of Event at Investigation of Fires. — Manuscript.

Dissertation for Candidate of Legal Sciences Degree, Specialized field 12.00.09 — Criminal Procedure and Criminalistics; Judicial Examination.

National Legal Academy of Ukraine of a name Yaroslav Mudry, Kharkiv, 1999.

The dissertation is devoted to problems of tactics of survey of a place of a fire. In work the concept and essence of a fire is investigated, as the events of crime, are considered features of survey of a place of event at investigation of fires. The offered typical systems of tactical receptions, that are optimum at conducting survey in the appropriate situations. The basic results of work have found a use in activity of the organs of inquiry at investigation of fires.

Key words: a fire, arson, center of a fire, tactics of survey of a place of a fire, tactical reception of survey of a place of a fire.